

AVTORITETA IN DEMOKRACIJA

MED CIVILNO DRUŽBO IN »MEHKIM DESPOTIZMOM«

(Vloga civilne družbe za demokracijo)

Filozofija je že od svojih grških začetkov, medtem ko je premišljevala o zadnjih osnovah človekovega bivanja, usmerjena tudi k praktičnim vprašanjem njegovega bivanja in delovanja, torej svojo pozornost posveča tudi človekovemu življenju v najrazličnejših organiziranih skupnostih oziroma njegovi družbeni razsežnosti. Tu je treba najprej razlikovati med družbenim in političnim območjem. Medtem ko območje družbenega življenja obsega vse najrazličnejše pojave medčloveških odnosov, omejujemo političnost na tiste oblike družbene organiziranosti, ki so posvečene odpravljanju neenakosti in pospeševanju sodelovanja med člani. Za politično skupnost je pri tem posebno značilno, da svoje cilje dosega z izvrševanjem avtoritete ali oblasti. V skupnostih, ki so politične, v pravem pomenu besede, je povezanost članov izrazita. Zato se v njih jasno izraža skupni cilj in s tem je tudi vloga avtoritete in oblasti najbolj izrazita in najbolj učinkovita. Vse to pa v najbolj čisti obliki uresničuje država. Zato ni čudno, da je območje političnega za mnoge prvenstveno osredotočeno na državo in ne katero koli oblast v družbi.

1. Civilna družba in država

Za moderno politično misel je razlikovanje med državo in civilno družbo bistveno in je sestavni del teorije o državi. Država je kratko povedano »institucionaliziran obči interes«. Civilna družba, ki jo nekateri imenujejo tudi občanska družba, pa je tisto področje vsakdanjega zasebnega in javnega življenja, ki ni pod nadzorom ali neposrednim vodstvom politične oblasti in kjer ni v ospredju obči interes države. Zato tu prevladujejo interesi in prizadevanja različnih ljudi in skupin, torej je to področje posebnih, partikularnih koristi in sporov med ljudmi.

Človek je v svojih prizadevanjih in delovanju bolj raznolik, kakor to zahtevajo obči cilji. Ni samo član skupnosti in nobena skupnost – tudi državna ne – ne izčrpa bogastva njegovega življenja. Zato je bistveno moderno stališče, da je treba državo kot institucijo, ki naj

zagotavlja samo tisto, kar je v najsplošnejšem interesu, strogo ločevati od področja, kjer potekajo še druge človekove dejavnosti, ki so prav tako legitimne in ni nobene potrebe, da bi jih postavili pod državni nadzor.

Če je načelno jasno, da se naloge države kot take razlikujejo od nalog, ki si jih člani družbe določajo v vsakdanjem življenju in boju za preživetje, ostaja odprto vprašanje, kako naj si predstavimo pravnji odnos države do vsega, kar poteka na tem področju civilne družbe.

Zahodne demokratične države veljajo za tiste, v katerih je izpeljana ločitev med družbo in državo. Vendar je stopnja samostojnosti civilne družbe lahko zelo različna. Po C. Taylorju lahko razlikujemo tri stopnje:

1. Minimalni obstoj civilne družbe zahteva, da obstajajo svobodna združenja, ki so toliko samostojna, da ne potrebujejo podpore državne oblasti.
2. Na višji stopnji obstaja civilna družba tam, kjer se v celoti sama organizira na podlagi svobodnih združenj, kjer torej ni samo nekaj svobodnih združenj, ampak je celotno področje gospodarstva, kulture, izobraževanja, socialne skrbi in razvedrila pokrito z ustreznimi svobodnimi združenji in nastopa v medsebojni koordinaciji.
3. Tretja stopnja pa je dosežena, ko celota svobodnih združenj civilne družbe lahko odločilno vpliva na potek državne politike.

Civilna družba danes na splošno obstaja v vseh demokratičnih državah, stopnja asociativnega življenja in organiziranosti pa je različna od primera do primera.

2. Pogled v zgodovino civilne družbe

Ideja civilne družbe, se pravi področja življenja, ki je sorazmerno neodvisno od politične oblasti in se ureja samo od sebe, ima zgodovinske korenine, ki segajo nazaj v srednjeveško zahodno krščanstvo. Zahodno krščanstvo je namreč že v srednjem veku imelo ideje in ustanove, ki so izhajale iz relativne samostojnosti določenega področja družbenega življenja in iz nekaterih omejitev, ki so bile naložene državi.

V zgodnjem srednjem veku je namreč nastalo razlikovanje med kraljevsko oblastjo in drugimi pristojnostmi, ki jih imajo deželno gospodje, svobodna mesta, samostani, cehi in druga združenja. Kraljevska oblast je bila večja kakor oblast posameznih gospodov ali drugih

oblasti, glede na celoto pa je bila manjša. Ta misel je odločilnega pomena. Taylor meni, da to idejo, da družba ni identična s svojo politično organizacijo, lahko imamo za odločilno razliko, za enega izmed izvirov poznejšega pojmovanja civilne družbe, za eno izmed korenin zahodnega liberalizma.

Prav nič manj pomemben dejavnik samostojnosti civilne družbe pa je Cerkev kot od države neodvisna ustanova in družba. Katoliški državljani – in to so bili vsi – so bili tako državljani dveh različnih »kraljestev«, zemeljskega in duhovnega, člani države in Cerkve. Ti dve ustanovi sta bili načelno relativno samostojni. Po izvorni Gelazijevi teoriji (papež od 492 do 496) obstaja dva izvira avtoritete. Svetna in duhovna avtoriteta prihajata obe od Boga in služita različnim ciljem. Delno se sicer pokrivata in sta druga drugi podrejeni, delno pa imata vsaka na svojem področju prednost pred drugo.

Potrebno je tudi omeniti, da je bil v fevdalni družbi odnos med fevdalnim gospodom in vazalom zamišljen kot neke vrste pogodba. Dolžnosti ni imel samo vazal, ampak jih je imel tudi gospod do svojega podložnika. Gospod je načelno moral svojim podložnikom zagotavljati neke pravice in privilegije, kar je vodilo v idejo pravic, ki jih ima človek kot subjekt. Preden je v 17. in 18. stoletju nastala teorija o naravnopravno danih pravicah, je ideja pravic že obstajala kot ideja pozitivnopravnih pravic: pravic, ki jih podeljuje oblast.

Vse to področje relativno samostojnih dejavnosti in njim ustreznih ustanov, združenj, cehov, stanov ipd. izgine z nastopom zgodnjemodernega absolutnega monarhizma. Na prehodu iz srednjega v novi vek so si kralji izbojevali pravico, da so nalagali davke brez soglasja stanov. S tem so lahko ustanavljali in vzdrževali svojo vojsko, branili svoj pridobljeni položaj in onemogočali vsak odpor. Proti koncu 17. stoletja je to postalo splošno dejstvo in mnogim se je zdelo, da je samo tako mogoče biti vojaško učinkovit.

Na teoretski ravni je tak absolutni monarhizem zagovarjal predvsem Thomas Hobbes. Razvoj v smeri absolutizma je pospeševal tudi pojav reformacije in protestantizma, kajti s tem se je krščanstvo razcepilo, krajevne protestantske Cerkve so hitro prišle pod politično nadoblast. Še več, reformatorji so ponovno oživili stare teokratične ideje, po katerih ima svetni vladar svojo vlogo tudi na področju verovanja, ko je bilo to v srednjem veku že močno preseženo. V Angliji je postal kralj celo poglavar anglikanske Cerkve, ki na predlog prvega ministra

nastavlja škofe in kjer se nobena doktrinarna ali liturgična reforma ne more zgoditi brez privolitve parlamenta in kralja.

Absolutizem vendarle ni mogel prevladati dolgo. Ravno v Angliji nastajajo vplivne teorije, ki nasprotujejo Hobbesovi teoriji o taki družbeni pogodbi, ki bi dajala suverenu skorajda absolutno oblast. Najvplivnejši teoretik omejene politične oblasti je John Locke, za njim pa ima v Franciji pomembno vlogo Montesquie.

Locke poudarja, da obstaja družba pred državo in je oblast zavezana družbi v smislu nekakšne pogodbe. Ta družbe ima vse, kar potrebuje. Glavni razlog za organiziranost v državo je potreba po varnosti. Sicer pa je po njegovem prvotno človekovo družbeno stanje predpolitično. Kar zadeva razmerje med Cerkvijo in državo zagovarja J. Locke strogo ločitev med človekovo notranjostjo v vesti in osebnem prepričanju in zunanjimi dejanji, o katerih edinih lahko sodi oblast. Locke priznava popolno avtonomijo Cerkvi. Dalje priznava naravno pravo predvsem pravico do imetja. Kljub temu pa še ne pozna izraza »civilna družba« v modernem pomenu: njegov izraz »civil society« pomeni pravzaprav politično družbo, se pravi državo oziroma družbo, kolikor jo država oblikuje v organizirano skupnost. Vendar je s svojimi idejami o naravnem pravu, o ločitvi pristojnosti države in Cerkve ter o obveznostih, ki jih ima država do družbe, že pripravljajl poznejšo teorijo o civilni družbi kot od države relativno samostojnem področju življenja in delovanja.

Podobno pot je ubral tudi Montesquieu (1689–1755), a z drugačnimi poudarki. Tudi on je priznaval samostojnost nepolitičnega ali predpolitičnega družbenega življenja, posebno pozornost pa je posvetil trgovini. Zanj je značilno, da je zagovarjal delitev oblasti na zakonodajno, izvršilno in sodno, namen te delitve pa je medsebojno omejevanje raznih delov oblasti. Takole pravi: Večna izkušnja je, da je vsak človek, ki ima oblast, nagnjen k njeni zlorabi; gre dokler ne naleti na meje. Kdo bi si mislil, celo krepost potrebuje meje. Zato, da se ne bi dalo zlorabljeti oblasti, je potrebno, da stvari uredimo tako, da oblast ustavi oblast.« Zahteval je tudi možnost ustanavljanja svobodnih združenj. Tako praktično že pozna delitev na družbo in državo, kar pa ni njegova iznajdba, ampak je v njegovem času že splošno razširjeno mnenje.

3. Gospodarstvo in javno mnenje (mediji) kot dejavnika civilne družbe

Locke in Montesquieu sta torej pripravila prostor za pojav teorije o civilni družbi, ki je ločena od države. Njeno temeljno, vendar ne edino področje je gospodarstvo. Prav gospodarstvo postane najpomembnejši znanilec dejstva, da vse ni odvisno od politike, ampak obstajajo življenjska področja, ki se urejajo samo po sebi. Tako postane gospodarstvo nosilec zahteve po samostojnosti ne le samega sebe, ampak tudi celotnega področja zunaj državnih institucij. Gospodarske zakone pojmuje angleška nacionalna ekonomija kot podobne naravnim zakonom, se pravi kot samostojne zakone, nad katerimi politika nima oblasti. Taylor trdi, da odločilna revolucija obstaja medtem v prehodu k pojmovanju, da je to področje v nekem smislu organizirano samo od sebe in se podreja svojim lastnim zakonom uravnovešenosti in menjave. »Nomos« v besedi ekonomija spominja odslej za ustrezno uporabo v pojmu astronomija, ki se nanaša na neko avtonomno območje zakonov vzročnosti. Moderna ekonomija se rodi kot območje s svojo lastno notranjo organizacijo. S tem dobi ideja neke zunajpolitične družbene identitete novo obliko in novo moč. Ekonomija opredeljuje sedaj področje družbenega življenja, v katerem po možnosti funkcioniramo kot družba povsem zunaj meja politike.

Poleg samostojnosti gospodarske dejavnosti, ki na splošno velja za avtonomno dejavnost, prisoja Taylor drugo odločilno vlogo pri nastanku samostojne civilne družbe v 19. stoletju javnemu mnenju. V 18. in 19. stoletju se razširjajo časopisi in druge publikacije, hkrati pa nastajajo bralnice in druge priložnosti za srečanja, razprave in soočenja. Tako se oblikuje tudi javno mnenje kot rezultat srečavanja mnogih mnenj. S tem le-ta niso več zasebna mnenja, ampak mnenje večine ali manjše večine ljudi. Tega javnega mnenja oblast ne more usmerjati in obvladovati, kljub vsem poskusom cenzure, ki dolgo ostaja v veljavi. Kmalu pa postane zahteva po svobodi misli, izražanja in informiranja ena poglobitnih zahtev in temeljnih človekovih pravic. Do tedaj so oblasti bolj ali manj sprejemale neodvisnost religioznega religioznega prepričanja, počasi pa se je svoboda veroizpovedi raztegnila na vsa področja človekove misli, ki je oblast ni mogla več nadzorovati, ampak jo je morala celo upoštevati. Politika, ki je javno mnenje podcenjevala in ga ni upoštevala, je prej ali slej trpela negativne posledice. Tako je tudi javno mnenje postajalo vedno bolj neodvisna družbena sila zunaj nadzora in usmerjevalne vloge politične oblasti.

Gospodarstvo in javno mnenje sta se torej zgodovinsko izkazali za najbolj odločilni in od politične oblasti neodvisni družbeni sili in v tem smislu posebej zgovorno dokazujeta, da obstaja posebno področje družbenega življenja neodvisno od politične oblasti in pogosto tudi

celo v neki napetosti do nje. Ekonomija, ki samo sebe ureja, in javno mnenje sta dve poti, po katerih lahko pride družba zunaj političnih struktur do neke enosti ali koordinacije.

4. Problem individualizma, pragmatizma in pasivnosti pri vzpostavljanju civilne družbe

Charles Taylor, kanadski filozof in družbeni etik v svojem delu "Slabosti modernega časa"¹ govori o treh težavah, ki so značilne za sodobno obdobje: problem individualizma in s tem izguba smisla, vedno bolj naraščajoči pragmatizem in izredna pasivnost, ki izvira iz izgube notranje svobode bivanja.

a) "Prvo pereče vprašanje je individualizem. Seveda individualizem pomeni tudi to, kar ima večina ljudi za največji dosežek moderne dobe. Živimo v svetu, kjer se imajo ljudje pravico sami odločati glede njihovega življenjskega sloga, zavestno sprejeti določena prepričanja, lahko se sami odločijo za stil svojega življenja na veliko različnih načinov, za katere so bili njihovi predniki prikrajšani. Na splošno pravni sistem vse te pravice zagovarja. V bistvu ljudje niso več podrejeni potrebam transcendentnega zakona, ki naj bi bil nekaj svetega."²

Svobodo sodobnega sveta se pogosto povezuje z ukinjanjem tradicionalnih moralnih vrednot. Nekoč so ljudje čutili pripadnost večjemu redu. Vesoljni red je bil "mogočna veriga bivanja", v katerem so ljudje našli svoji pravi prostor pod soncem. Ta vesoljni hierarhični red se je odražal v hierarhiji človeške družbe. Človek je bil pogosto zaprt v določeno okolje, s svojo vlogo in položajem, ki sta mu bila dana, in od katerih ni mogel, pa naj se je še tako trudil, odstopiti. Sodobna svoboda vedno bolj ruši prav ta red.

Toda kljub omejevanju je ta red nudil smisel svetu in družbenim aktivnostim. Stvari, ki so človeka obdajale, niso bile zgolj potencialni surovi material, orodje za izvajanje projektov, ampak so imele svoj pomen, ki jim je bil dan z njihovim mestom v verigi stvarstva. Ko je stari red izgubil svojo veljavo, so dejali, da je svet izgubil svoj čar.

Že stoletja se lomijo kopja v diskusijah glede vprašanja, če je bila ta sprememba dobra. Težko bi bilo na kratko rešiti to vprašanje. Naša naloga je, da se osredotočimo na posledice, ki jih je ta sprememba prinesla v življenje in smisel človeka, saj je prav izguba smisla bivanja ena od najtežjih posledic individualizma, oziroma človekove zaprtosti v lastno samozadostnost,

---

¹ C. Taylor, *The Malaise of Modernity*, Anansi, Concord (Ontario) 1991.

² C. Taylor, n. d., 2.

samovoljo in pragmatiko. Človek je izgubil širši pogled na življenje, zato ker se je osredotočil le na svoje osebno življenje. Temna stran individualizma je pretirana osredotočenost na "sebe", zaradi česar človekovo življenje postaja hkrati plitko in omejeno, izgublja smisel in je čedalje bolj gluho za ostale ljudi v družbi. "Permisivna družba", pojav "jaz generacije", ali prevladovanje "narcizma", so le trije najbolj znani pojavi v sodobni družbi, v katerih se v sodobni obliki izraža ta individualizem.

b) Individualizem in vedno bolj zapostavljena metafizična razsežnost bivanja pa sta tesno povezani z drugo "boleznijo" sodobnega časa: pragmatičnim razumom. "S pragmatičnim razumom sem imel v mislih tisto racionalnost, na katero se zanašamo, ko se za doseg nekega cilja naslonimo na najbolj ekonomično uporabo sredstev. Maksimalna učinkovitost, najboljše razmerje med stroški sta merilo njenega uspeha."³

Brez dvoma se je z odpravo nekdanje harmonije bivanja, ki je temeljila na božjem indikativu sunkovito, razširil pomen pragmatičnega razuma. Družba nima več metafizične utemeljitve, družbene ureditve in modeli ravnanja nimajo več podlage na božjem redu. Prikrojene so za doseg posameznikove sreče, blagostanja in ugodja, kar je tudi njihov cilj in to s seboj prinaša negativne posledice. Sredstvo, ki to uresničuje je pragmatični razum.

Po eni strani je ta sprememba imela tudi pozitivne posledice. Toda po drugi strani prinaša s seboj tudi veliko slabega, ne samo zaradi razširjenega pojava pragmatičnega razuma, temveč tudi zaradi nevarnosti, da bi le-ta dobil nadzor nad našim življenjem. Obstaja tudi nevarnost, da bomo stvari, ki bi jih morali ocenjevati na osnovi drugih kriterijev, določali glede na učinkovitost, oziroma "stroškovno dobičkonosne" analize in da bodo neodvisni cilji, ki naj bi narekovali naše življenje, postali zasenčeni zaradi zahteve po maksimalni storilnosti. Še veliko je stvari, ki bi lahko podkrepile to skrb: na primer način, s katerim zagovarjajo potrebe po ekonomski rasti, da bi lahko upravičili zelo neenakomerno porazdelitev bogastva in dohodkov, kar pripelje do tega, da postanemo neobčutljivi za potrebe okolja, kar lahko privede celo do katastrofe. Vodilen položaj tehnologije je verjetno prispeval k čedalje bolj omejenemu in praznemu življenju.

c) Vse to pa ima svoje posledice tudi na družbeni ravni in vodi do nevarnih posledic, ki jih bosta individualizem in pragmatični razum imela za politično življenje. Institucije in strukture

---

³ C. Taylor, n. d., 5.

industrijsko-tehnološke družbe močno ovirajo človeka, saj prisiljujejo tako družbo kot tudi posameznike, da upoštevajo pragmatični razum. Družbena struktura, ki temelji na pragmatičnem razumu, pomeni veliko izgubo svobode za posameznika, kakor tudi za skupine.

5. Nevarnost mehkega despotizma (tiranije) v modernih družbah

Obstaja pa še druga oblika izgube svobode, o kateri se je že mnogo razpravljalo, še posebej je znan prispevek Alexa Tocquevilla. Družba, v kateri bodo ljudje končali kot nekakšni posamezniki, ki so "zaprti sami vase", je družba, v kateri bo malo kdo želel sodelovati pri graditvi skupnega dobrega in s tem pri oblikovanju dejavne civilne družbe. Ljudje bodo raje ostali doma in uživali v zadovoljstvu zasebnega življenja, dokler bo obstoječa vlada skrbela za sredstva, ki jih človek potrebuje, da doseže zadovoljstvo in za njihovo široko distribucijo.

To pa pomeni najboljše pogoje in resno nevarnost, da se pojavi nova, moderna oblika tiranije, ki jo Tocqueville imenuje "mehka" tiranija. To ni tiranija terorja in zatiranja, ki je znana iz starih časov. V tem primeru gre za vlado, ki je blaga in paternalistična. Morda celo ohrani demokratično obliko z občasnimi volitvami. Toda dejansko se bo celotno vodstvo kazalo v "ogromni skrbniški moči", ki jo ljudje ne bodo mogli posebej nadzorovati. Edina obramba zoper to je po Tocquevillu dejavna politična kultura, v kateri se ceni sodelovanje posameznika tako na različnih nivojih vlade, kakor tudi v različnih civilnih združenjih. Toda atomizem samopovzdignjenega posameznika ni naklonjen temu. Ko se sodelovanje zmanjša, ko vzporedna združenja, preko katerih je bilo sodelovanje možno, izginejo, se posamezni državljani znajdejo sam spričo ogromne birokratske države in se upravičeno čuti nemočnega. Posameznik se zaradi tega znajde v še večji stopnji pasivnosti in zlobni krog mehkega despotizma je sklenjen.

Dopolnjevanje države in civilne družbe kot znamenje visoke kvalitete demokracije

Razlikovanje med civilno družbo in državo je dejansko pomembno za zahodno izročilo, ne samo zaradi vseh korenin, ki jih ima ta ideja v zgodnjih obdobjih zahodne zgodovine, temveč tudi posebno zato, ker je bila odločilnega pomena za različne oblike protiabsolutističnega mišljenja ... Rečemo lahko, da je nastala kot nujen obrambni instrument spričo posebnih nevarnosti za svobodo, ki jih je zahodna tradicija vsebovala sama po sebi, pravi Taylor. Demokracija in svoboda sta zavarovani samo toliko, kolikor država in civilna družba ostajata

vsaka na svojem mestu, ter zagotavljata uravnovešen obstoj občeveljavne in racionalne poenotenosti ter partikularna hotenja, koristi in potrebe.